

ОСОБЛИВОСТІ СУБ'ЄКТА СКЛАДІВ ЗЛОЧИНІВ, ЯКІ ПОЛЯГАЮТЬ У ПРОПАГАНДІ, ПЛАНУВАННІ, ПІДГОТОВЦІ, РОЗВ'ЯЗУВАННІ ТА ВЕДЕННІ АГРЕСИВНОЇ ВІЙНИ

ОЛІЙНИК Христина Василівна - аспірант кафедри кримінального права і процесу Навчально-наукового Інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка»

DOI 10.32782/EP.2021.3.18

У статті, на основі аналізу чинних кримінально-правових приписів та спеціальної наукової літератури, досліджено особливості суб'єкта складів злочинів, які передбачені ст. ст. 436, 437 Кримінального кодексу України. Констатовано, що окремі аспекти є взагалі недослідженими, а позиції авторів щодо окресленого питання – суперечливими чи надзагальними. Завдяки відповідному вивченню частину досі не висвітлених питань піддано аналізу, щодо вирішення спірних – наведено додаткові аргументи.

Доводиться, що особливості суб'єкта вказаних злочинів впливають зі специфіки об'єктивної сторони конкретного його складу. Суб'єктом злочину визнається особа, яка володіє сукупністю ознак, що дають підстави для її притягнення до кримінальної відповідальності. Саме тому відсутність суб'єкта злочину виключає наявність складу злочину і зумовлює відсутність підстав для притягнення особи до кримінальної відповідальності.

Йому притаманні ті самі риси, що й суб'єктам усіх інших кримінальних правопорушень. Так, автор доводить, що суб'єктом аналізованих злочинів є фізична, осудна особа, яка досягла загального віку кримінальної відповідальності. При цьому обов'язковими його ознаками є: а) фізична особа – людина; б) загальний вік кримінальної відповідальності – 16 років; в) осудність особи.

Постановка проблеми

Поняття суб'єкта складу кримінального правопорушення є основним у схемі «суб'єкт – вина – кримінальна відповідальність» та охоплює сукупність ознак, на основі яких фізична особа, яка вчинила протиправне діяння, підлягає кримінальній відповідальності [1, с.21]. А тому характеристика суб'єкта складу кримінального правопорушення має важливе значення, оскільки у ньому відображена велика кількість інформації для кваліфікації протиправного діяння. З огляду на те, його умовно називають ще основним елементом складу кримінального правопорушення, який з-поміж них має найменш проблемно-дискусійний характер [2, с.17-18]. Продовжуючи цю тезу, О.М.Омельчук зауважує, що правильне встановлення ознак суб'єкта складу кримінального правопорушення дає змогу визначити ознаки об'єктивної і суб'єктивної сторони, а також його об'єкта [3, с.110]. Отже, суб'єкт складу кримінального правопорушення є обов'язковим його елементом, який нерозривно пов'язаний з іншими елементами, оскільки своїм суспільно небезпечним діянням він завдає шкоди об'єкту посягання, діючи при цьому винно [4, с.125].

Стан дослідження

Проблеми кримінальної відповідальності за пропаганду, планування, підготовку, розв'язання та ведення агресивної війни були предметом розгляду таких авторів, як О. Базов, О.М. Броневицька, В. Гапончук,

С.Ф. Денисов, К.С. Кардаш, О. В. Олішевський, М.Б. Стиранка та інші. Окрім того не можна залишити поза увагою дисертаційне дослідження П.В.Пекар, яке присвячене кримінально-правовій характеристиці пропаганди війни [5]. Водночас слід визнати, що такий стан розробленості відповідної проблеми можна вважати поверхневим, оскільки зазначені наукові доробки не дають відповіді для розв'язання ряду ключових проблем, що свідчить про необхідність ретельного аналізу цього питання.

Таким чином, основною метою цієї статті є з'ясування особливостей суб'єкта складів злочинів, які полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни.

Виклад основних положень

Першою ознакою, яка характеризує суб'єкта складу кримінального правопорушення, є те, що ним може бути лише фізична особа. Втім варто зауважити, що науковці неодноразово піднімали питання щодо необхідності запровадження інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб. Скажімо, В.К.Гришук та О.Ф. Пасека зазначають, що їх складна організаційна структура, значна кількість осіб, залучених у сферу цієї діяльності, сприяє збільшенню кількості фактів учинення протиправних дій з їх боку, що зумовлює потребу у запровадженні прямих каральних санкцій безпосередньо до юридичних осіб з метою посилити контроль за негативними наслідками [6, с.4].

Незважаючи на численні дискусії з цього приводу, ідея запровадження інституту кримінальної відповідальності була лише частково втілена законодавцем із започаткуванням інституту заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб на підставі ЗУ «Про внесення деяких змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб» від 23 травня 2013 р. У зв'язку з цим у Загальній частині КК України передбачено Розділ XIV¹, у якому виокремлено перелік складів кримінальних правопорушень, за вчинення яких передбачено застосування інституту

заходів кримінально-правового характеру. Серед такого, зокрема, містяться ті, які полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни, що є свідченням того, що вони можуть бути вчинені від імені та в інтересах юридичної особи (ч.4 ст.96-3). Така позиція законодавця є виправданою. Так, не виключені випадки, коли, скажімо, власникам великих підприємств, які займаються пошиттям військової форми чи іншого військового спорядження, вигідна війна. Відтак за рахунок великих обсягів військових замовлень вони збагатяться, а тому займаються пропагандою агресивної війни.

У подальшому необхідно зупинитись на розгляді наступної ознаки суб'єкта складу кримінального правопорушення, зокрема, встановлення законом віку, з досягненням якого може наставати кримінальна відповідальність. У ч.2 ст. 22 КК України не зазначено, що за злочини, передбачені ст.436 та ст.437 КК України, кримінальна відповідальність настає з чотирнадцятирічного віку, а тому за загальним правилом такої відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося 16 років. Такий підхід видається справедливим, оскільки аналізовані посягання характеризуються високим ступенем суспільної небезпеки. Більше того, світовій та національній практиці, на превеликий жаль, відомі непоодинокі випадки участі неповнолітніх у збройному конфлікті. Не викликає заперечень той факт, що для цього необхідна певна фізична підготовка, неабиякі вольові якості, а тому особа, яка не досягла 16-ти річного віку, вочевидь має недостатній рівень психофізіологічної зрілості. У кримінально-правовій літературі з цього приводу зазначається, що особа у чотирнадцятирічному віці розуміє зміст та значення лише тих кримінальних правопорушень, котрі тісно пов'язані з елементарними відносинами між людьми та повсякденним життям [7, с.26]. Вочевидь, у цьому випадку мова йде про вбивство, спричинення тілесного ушкодження, крадіжку тощо. З цими судженнями не можна не погодитись. Скажімо, при публічних закликах до агресивної війни або до розв'язання воєнного конфлікту чи розповсюдженні матеріалів із такими за-

кликама, навряд чи особами у 14-15-тирічному віці усвідомлюється уся складність та небезпечність ситуації та можливі наслідки таких дій. Так, наприклад, школярі можуть займатись розповсюдженням матеріалів із закликами до ведення агресивної війни за грошову винагороду. У ст.4 Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах від 1 січня 2000 р. зазначається, що збройні групи, відмінні від збройних сил держави, за жодних обставин не повинні використовувати у військових діях осіб, які не досягли 18-річного віку. У той же час, у ст.77 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів від 8 червня 1977 р., передбачена заборона брати участь у воєнних діях дітям, які не досягли п'ятнадцятирічного віку. Якщо ж такі випадки мають місце, і, як наслідок, діти потрапляють під владу супротивної сторони, вони продовжують користуватися особливим захистом, незалежно від того, є вони військовослужбовими чи ні.

Варто звернути увагу на те, що у 2016 р. Державний Департамент США опублікував інформацію, де зазначається про так званий дитячий батальйон «Батальйон імені Святого Георгія Побідоносця», у складі якого перебували навіть 12-річні діти. Окрім того, цього ж року Моніторинговою місією ОБСЄ в Україні були зафіксовані повідомлення про залучення дітей віком 15 – 17-ти років до участі у воєнізованих молодіжних групах. У випадку успішного проходження підготовки надавалась можливість сформувати свої власні бойові підрозділи для ведення бойових дій [8, с.152]. Такі випадки не є даниною сьогодення, а мають більш давню історію. Скажімо, під час Другої світової війни діти повноцінно брали участь у веденні бойових дій. За твердженням Н.О.Філіпінської та О.Ю. Задніпровської, їх використання стало для солдат союзних сил надзвичайно сильним і несподіваним психологічним ударом, оскільки їм доводилось воювати із юнаками та дітьми, що, вочевидь у подальшому впливало на їх психологічний стан [9, с.240].

У юридичній літературі з цього приводу зазначається, що діти-солдати, які не дося-

гли п'ятнадцятирічного віку, насамперед, є жертвами злочинів, оскільки вони не володіють у достатньому ступені здатністю правильно усвідомлювати ситуацію і приймати ті чи інші рішення. У той же час пропонують установити мінімальний вік – п'ятнадцять років, після досягнення якого діти можуть підлягати кримінальній відповідальності. Як альтернативу такому судовому розгляду справи за доцільне вбачають запровадити амністію, що застосовується винятково до дітей і передбачає їх участь у програмах реабілітації [10, с.405]. З цими судженнями не можна погодитися, оскільки такі особи не усвідомлюють повною мірою протиправність своїх дій та швидко піддаються маніпулюванню. Вони виступають своєрідним знаряддям злочинів у руках зрілих злочинців. А відтак піддавати їх кримінальному переслідуванню, навіть за умови застосування щодо них амністії, є хибним кроком.

Варто звернути увагу на те, що за даними прес-служби Офісу Генерального прокурора 29 неповнолітніх громадян України засуджено за участь у збройному конфлікті на Сході у складі незаконних воєнізованих формувань [11]. Як приклад, слід навести вирок Артемівського міськрайонного суду Донецької області від 18 листопада 2015 р. Неповнолітній обвинувачений Ю. приблизно 15 квітня 2014 року в м. Артемівську Донецької області увійшов у створену терористичну організацію «ДНР», взяв активну участь у підготовці та здійсненні цієї організації низки злочинів. Реалізуючи свій злочинний намір, Ю., усвідомлюючи протиправність своїх дій, став одним з учасників «силового блоку», а саме бійцем незаконного озброєного формування терористичної організації. При цьому, починаючи з 11 травня 2014 року, протягом двох тижнів, ніс чергування у камуфльованому одязі зі зброєю у руках на адміністративних будівлях м. Артемівська; приблизно з 18-20 серпня 2014 року до листопада 2014 року перебував як борець незаконного збройного формування «Слов'яни»; зі зброєю в руках ніс чергування по охороні військової бази вказаного формування; з початку травня 2015 року став бійцем батальйону «Восток» - спеціального військового підрозділу злочинної організації «ДНР» та протягом місяця ніс

чергування на блокпосту. У вказаний час Ю. виконував функції із забезпечення «силового» блоку [12].

Аналіз форм вчинення злочину, передбаченого ст.437 КК України, дає змогу зробити висновок, що в окремих випадках може бути встановлена і вища вікова межа, з досягненням якої особа може бути піддана кримінальному покаранню. Не виключено, що суб'єктами, скажімо, планування чи підготовки агресивної війни можуть бути особи, які займають високі керівні посади, такі як глава держави, глава уряду, міністр оборони, керівник політичної партії та інші, а тому вік вищенаведених осіб не може бути однаковим для всіх категорій. Так, для прикладу депутатом може бути обраний громадянин України, який на день виборів досяг двадцяти одного року, має право голосу і проживає в Україні протягом останніх п'яти років (ч.1 ст.9 ЗУ «Про вибори народних депутатів України» від 17 листопада 2011 р.). Відповідно до ч.2 ст.2 ЗУ «Про вибори Президента України» від 5 березня 1999 р. (втратив чинність) однією з вимог, які висувалися до особи, яка претендувала на пост Президента України, є досягнення ним тридцятип'ятирічного віку. Отже, можна стверджувати, що у випадках планування чи підготовки агресивної війни зазначеними суб'єктами вони підлягатимуть кримінальній відповідальності явно пізніше, аніж у віці шістнадцяти років.

Вік суб'єкта злочину найчастіше пов'язаний з іншою його ознакою – осудністю, оскільки вони доповнюють одна одну в складі кримінального правопорушення і становлять обов'язкову передумову для визначення вини, а відтак і настання кримінальної відповідальності [13, с.104]. Відповідно до ч.1 ст.19 КК України, осудною визнається особа, яка під час вчинення кримінального правопорушення могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними. Поняттю осудності протиставлене поняття «неосудність», яке розглядається як неспроможність особи усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного душевного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки (ч.2 ст.19 КК України). Така особа не підлягає кримі-

нальній відповідальності за вчинене діяння, оскільки воно вчиняється без відповідного усвідомлення або волі. А тому до неї за призначенням суду можуть бути застосовані примусові заходи медичного характеру, яка така особа за характером вчиненого нею діяння і за своїм психічним станом становить небезпеку для суспільства [14, с.160].

Осудність прийнято розглядати на підставі трьох критеріїв: двох змістовних (психологічного та медичного) та формально-правового (юридичного). Так, психологічний критерій полягає у наявності в особі здатності повною мірою усвідомлювати свої діяння і керувати ними, а відтак формується на основі поєднання двох обов'язкових ознак – інтелектуальної та вольової [15, с.110]. Для того, щоб стверджувати, що особа підлягає кримінальній відповідальності за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни та є осудною, вона повинна усвідомлювати, що своїми діями посягає на суверенітет, територіальну цілісність або політичну незалежність іншої держави (наприклад, при здійсненні масових ракетно-артилерійських обстрілів з гармат та ракетних систем залпового вогню). Окрім того, зазначена особа не лише усвідомлює їх суспільну небезпеку, але й керує своїми діями – вчиняє певні кроки задля досягнення злочинної мети (вступає до так званої «ДНР», проходить бойову підготовку, бере участь у боротьбі та протидії Збройним Силам України). Водночас не слід говорити про те, що особа, яка, скажімо, займається розповсюдженням матеріалів із закликами до розв'язання воєнного конфлікту, вчиняє злочин, передбачений ст.436 КК України, якщо вона не здатна орієнтуватися в об'єктивній дійсності та здійснювати звичні розумові операції (аналіз, синтез, порівняння). Також не підпадатиме під ознаки суб'єкта складу цього злочину особа, яка страждає, для прикладу, шизофренією, недоумством тощо.

Суть медичного критерію зводиться до наявності в особі відносного психічного здоров'я, яке не виходить за рамки «психічної норми». Відносність психічного здоров'я полягає в тому, що існує цілий перелік проміжних станів, який вказує на різні форми психічних аномалій, однак не виходить

за рамки осудності. А тому осудним може бути визнано не лише психічно здорового суб'єкта, а й психічно аномального, однак за умови, що розлади психіки останнього не досягли такого ступеня і характеру, які повністю або значно знижують його здатність до свідомої та вольової поведінки [16, с.132]. Нарешті, юридичний критерій допомагає встановити наявність факту вчинення кримінального правопорушення особою, яка є психічно здоровою, здатна повною мірою усвідомлювати сутність і суспільну небезпеку своїх дій та керувати ними [16, с.130-131].

В окремих випадках, окрім обов'язкових ознак суб'єкта складу кримінального правопорушення у нормі КК України, можуть бути передбачені й додаткові ознаки, а тому їх наявність дає змогу зробити висновок про спеціального суб'єкта складу кримінального правопорушення. Ним, відповідно до ч.2 ст.18 КК України, є фізична осудна особа, що вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність. У статтях, які регламентують кримінальну відповідальність за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни, не міститься вказівки на спеціального суб'єкта складу злочину. Однак, видається, не для всіх форм вчинення злочину передбаченого ст.437 КК України, характерним є вчинення посягання пересічним громадянином. Так, за твердженням К. Клаузевіца, війна є продовженням політики засобами озброєного насильства. А тому усі озброєні конфлікти, незалежно від масштабності та інтенсивності, є продовженням політичного конфлікту військовими засобами за допомогою яких політичні сили прагнуть досягнути різних зовнішньополітичних та внутрішньополітичних цілей [17, с.82].

Так, за поданням Президента України оголошується стан війни і укладення миру, схвалюється рішення про використання ЗСУ та інших військових формувань у разі збройної агресії проти України (п.9 ст.85 Конституції України). У ст.7 ЗУ «Про Збройні Сили України» від 6 грудня 1991 р. зазначено, що керівництво ЗСУ в межах, передбачених Конституцією України, здійснює Президент України як Верховний Головнокомандувач ЗСУ. Натомість, міністр оборони України

здійснює військово-політичне та адміністративне керівництво ЗСУ (ст.8). Тобто звідси випливає, що такі особи діють від імені держави. А тому очевидним є той факт, що лише службові особи, які займають особливо відповідальне становище із використанням владних повноважень, мають потенційну можливість та відповідні засоби для планування, підготовки чи розв'язування агресивної війни чи воєнного конфлікту. Такий висновок також випливає з безпосереднього аналізу форм агресії, які закріплені у Резолюції Генеральної Асамблеї ООН № 3314 (XXIX) від 14 грудня 1974 р. та ЗУ «Про оборону України» від 6 грудня 1991 р. Для прикладу, одним із проявів агресії є засилання іншою державою або від її імені озброєних груп регулярних або нерегулярних сил, що вчиняють акти застосування збройної сили (ст.1 ЗУ «Про оборону України»). Очевидно, що такі дії може вчинити лише особа, яка має повноваження щодо керівництва військовими формуваннями, організації спеціальних операцій. За таких умов «звичайний» громадянин чи їх група, не маючи відповідного впливу та засобів для ведення агресивної війни, не в силі спланувати, здійснити підготовку чи розв'язати агресивну війну чи воєнний конфлікт, оскільки вони діють на виконання злочинних вказівок вищих посадових осіб.

Висновки

Таким чином, аналіз форм вчинення злочинів, передбачених ст.436, 437 КК України, засвідчує, що суб'єкт аналізованих посягань може бути як загальним, так і спеціальним (лише службові особи, які займають особливо відповідальне становище із використанням владних повноважень, мають потенційну можливість та відповідні засоби для планування, підготовки чи розв'язування агресивної війни чи воєнного конфлікту).

Література

1. Багрий-Шахматов Л. В. Социально-правовые проблемы уголовной ответственности и форм ее реализации / Одесса : Юрид. л-ра, 2000. Ч. 2.412 с.
2. Куц В.М. Теоретико-прикладні аспекти проблеми суб'єкта злочину. *Вісник університету внутрішніх справ*. 1996. Вип. 1. С. 17-23.

3. Омельчук О. М. Кримінально-правова характеристика суб'єкта злочину, передбаченого ст. 304 Кримінального кодексу України. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2003. № 2. С. 110.

4. Чорней С.В. Поняття суб'єкта злочину. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2012. Випуск 618. С.125-128

5. Пекар П.В. Кримінально-правова характеристика пропаганди війни [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Служба безпеки України, Нац. акад. Служби безпеки України. Київ, 2017. 20 с.

6. Гришук В.К., Пасека О.Ф. Кримінальна відповідальність юридичних осіб: порівняльно-правове дослідження: монографія / Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. 248 с.

7. Лазарев А.М. Суб'єкт преступлення. М.: ВЮЗИ, 1981. 63 с.

8. Дітей на Донбасі використовують як інформаторів та живі щити – Департамент США <https://www.radiosvoboda.org/a/28585596.html>; Trafficking in Persons Report (June, 2016) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.state.gov/j/tip; Правові аспекти втягнення неповнолітніх до участі у бойових діях. Підприємництво, господарство і право. №8. 2016 р. С.150-154.

9. Філіпінська Н.О., Задніпровська О.Ю. Протидія використанню дітей-солдат у військових конфліктах. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. №3. 2017 р. С.238-241.

10. Манько М.В. Діти-солдати учасники бойових дій. *Держава і права. Юридичні і політичні науки*. Випуск 60. 2013 р. С.400-407

11. Офіс генпрокурора почав розслідування за фактом вербування бойовиками неповнолітніх на Донбасі. URL: <https://ua.112.ua/ato/ofis-henprokurora-pochav-rozsliduvannia-za-faktom-verbuvannia-boiovykamy-nepovnolitnikh-na-donbasi-538017.html>

12. Вирок Артемівського міськрайонного суду Донецької області від 18 листопада 2015 р. Справа № 219/8206/15-к URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/53594084>

13. Коваленко В. П. Кримінальна відповідальність за зловживання владою або службовим становищем, вчинене працівником правоохоронного органу: дис. ... канд. юрид.

SUMMARY

The article, based on an analysis of the current legislation on criminal liability and special scientific literature, explores the subject of the crimes under Art. Art. 436, 437 of the Criminal Code of Ukraine. It has been stated that certain aspects had not been studied at all, and the authors' positions on the investigated issue were controversial or diverse. Due to the relevant analysis, some of the issues that are not illuminated have been analysed, the additional arguments have been given to resolve the controversial issues.

It is proved that the features (additional features) of the subject of these criminal offenses, as a rule, follow from the specifics of the objective side of the specific composition of the criminal offense. Subject of crime is a person who has a set of features that give reasons for its criminal prosecution. Therefore, no perpetrator excludes the existence of a crime and makes no grounds for bringing people to justice.

It has the same features as the subjects of all other criminal offenses. Thus, the author proves that the subject of criminal offenses sane person who has reached the general age of criminal responsibility. In this case, its mandatory features are: a) an individual – a person; b) total age of criminal liability – 16 years; c) sanity of the person.

Key words: criminal responsibility, propaganda, planning, preparation, unleashing, conducting, aggressive war.

наук: 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Львів: Львівський держ. ун-т внутр. справ, 2009. 215 с.

14. Кримінальне право України. Загальна частина: Підруч. для студентів юрид. вузів і фак. / Г.В.Андрусів, П.П.Андрушко, В.В.Беньківський та ін. За ред. П.С.Матишевського та ін. – К.: Юрінком-Інтер, 1997. 512 с.

15. Павлов В.Г. Суб'єкт преступлення / СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2001. 318 с.

16. Васильєв А. А. Формула та критерії осудності в кримінальному праві. *Форум права*. 2010. № 4. С. 127–136 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-4/10vaavkr.pdf>

17. Фурсіна Н.А. Теорія виникнення військових конфліктів, воєн. *Економіка та держава*. №12. 2018 р. С.81-88.